
माधव भँडारीको घरजम नाटकमा लैङ्गिकता

रामप्रसाद गुरागाँई*

Article History: Received 6 Sep. 2021; Reviewed 21 Oct. 2021; Revised 15 Nov. 2021; Accepted 20 Dec. 2021.

लेखसार

नेपालको पूर्वी जिल्ला इलामको सुम्बेकमा जन्मिएर भारतको बनारसमा शिक्षा ग्रहण गरी साहित्यचार्यसम्मको शिक्षा हासिल गरेका भँडारीले नेपाली साहित्यमा उच्चतम मूल्य बोकेका नाटकहरू र एकाङ्की लेखेका छन् । नेपाली साहित्यमा माधव भँडारी नाटककार, कथाकार, निबन्धकार, कवि, उपन्यासकार र समालोचकका रूपमा परिचित छन् । उनले नेपाली साहित्यलाई सङ्ख्यात्मकमात्र होइन, गुणात्मक दृष्टिले पनि उत्कर्षता प्रदान गरेको पाइन्छ । घरजम नाटकमा महानिद्राबाट पुरुषसत्तालाई व्युँझाइएको छ । सासू-बुहारी, लोगने-स्वास्नी बिचमा हुने सामान्य भगडा र खटनपटनलाई लिएको पाइन्छ । तर यो भगडा परिवारमा मात्र सिमित छैन । सासू र बुहारीबिचको भगडा परम्परा र आधुनिकताबिचको द्वन्द्व हो । यहाँ परम्पराको प्रतिनिधित्व सासू नैनीले गरेकी छ भने आधुनिकताको प्रतिनिधित्व बुहारी शशी र देवकीले गरेकी छन् । यसमा रमानाथका दुष्कार्यलाई लेखकले ढाकछोप गर्न खोजे तापनि रमानाथले हारेको छ र शशी चाहिँ नारी चेतना र जागरणको पाठ पढाउन सफल भएकी छ । यद्यपि उसको पाठ यथार्थभन्दा आदर्शको नजिक छ । अर्को तेस्रो पक्ष हो- अन्याय र सहनशीलता बिचको द्वन्द्व । यसमा अन्याय र अत्याचारको प्रतिनिधित्व सासू र लोगनेले गरेका छन् । सहनशीलताको प्रतिनिधित्व बुहारीहरूले गरेका छन् । यहाँ पनि बुहारीहरूको विजय भएको छ तर बुहारीहरूले सहनशीलताको बाटो त्यागेर विद्रोहको बाटो समातेपछि मात्र उनीहरू लक्ष्यमा पुग्न सफल भएका छन् । यस लेखलाई व्यवस्थित गर्न सैद्धान्तिक शोधविधि, समस्याको कथन, उद्देश्य, सामग्री सङ्कलनको प्रयोग गरिएको छ । यसरी यहाँ अन्यायमा थिन्यायको, परम्परामाथि आधुनिकताको र पुरुषहरूमाथि नारीहरूको विजय भएको देखाउनका लागि माथि उल्लिखित विधातात्विक आधार बनाइएको छ ।

शब्दकुञ्जी: घरजम नाटक, रक्षक, डर, ढुक्क, लैङ्गिकता

लैङ्गिकताको नारी सङ्कल्प

लैङ्गिकताभाले वापोथी लैङ्गिक सम्बन्धका आधारमा जीवन यथार्थ र समाजलाई हेर्ने दृष्टिकोण वा मान्यता । अर्को शब्दमा भन्दा पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग र उभयलिङ्ग/लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यकको बोध हुन्छ । तर यस नाटकमा उभयलिङ्गी पात्र नभएको हुँदा त्यो यहाँ समावेश छैन ।

अत्यन्त जागरूक, सङ्घर्षशील, सिर्जनशील र स्वाभिमानी विदुषी नारी अहिले पितृसत्ताको पहाडमुनि उभिएर आफ्नो इतिहास र भविष्यबारे सोच्दै छिन् । सबैतिर पितृसत्ताको जगजगी भएको वर्तमान अवस्थामा पनि पृथ्वीलाई सबैले आमा र मातृभूमि भन्दै छन् किन ? सम्पूर्ण शक्तिकी प्रतीकलाई देवीमाता भन्दै छन् किन? ज्ञान, विज्ञान, विद्या र बुद्धिकी अधिष्ठात्रीको रूपमा सरस्वतीलाई मान्दै छन् किन? धन-सम्पदा, पुँजी वैभवकी स्रोतको रूपमा लक्ष्मीलाई पुज्दै छन् किन? पुरुषहरू किन बन्न सकेनन् यी कुराका प्रतीक? तर

* सह-प्राध्यापक, महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस (मानविकी सङ्काय, नेपाली विभाग), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, इलाम, नेपाल ।

पनि हामी नारीहरू पराधीन किन? हामीले नै जन्माएका पुरुषहरूको हैकमबाट हामी नै हेपिएका किन? हाम्रै गर्भमा नौ महिना बसेर जन्मी हाम्रै दूधले बाँचेकाहरूले हाम्रै सिर्जना र त्याग-तपस्या बिसेका किन? नारीले पुरुषलाई 'तपाईं', 'हजूर' र पुरुषले नारीलाई 'तैं' भनी हेप्ने गरेको किन? हामी सबै खाले अधिकार र सम्मानमा तल परेका किन? के नारीले गर्भ र डिम्बको हडताल चलाए मान्छेको अस्तित्व जीवित रहन सक्छ ? हामी के-के कारणले पुरुषसत्ताका अधीनदासी, गृहिणी हुनपुग्यौं ? कारणहरू खोज्दै इतिहासको आदिमुहान खोतल्न थाल्छुन् व्यूँभिएकी नारी । त्यहाँ अहिलेका भन्दा नितान्तभिन्न दृश्य देखा पर्छन् । यिनै सन्दर्भको पुष्ट्याई प्रस्तुत लेखमा गरिएको छ ।

परिचय

माधव भँडारीको घरजम (२०३०) नाटक सामाजिक पारिवारिक समस्यामूलक नाटक हो । तत्काल मञ्चन गर्ने उद्देश्यले लेखिएकाले यो लघुनाटक हुनपुगेको छ । भँडारी स्वयंले यसको निर्देशन गरे र नायकको अभिनयको भूमिका समेत निर्वाह गरेको पाइन्छ । यो नाटकले निकै राम्रो सफलता पाएको छ । तत्कालीन पत्र-पत्रिकाहरूको टीकाटिप्पणीबाट थाहा हुन्छ । भँडारीले या नाटक तत्कालको खाँचो टार्ने सन्दर्भमा लेखेको पाइन्छ । यो नाटकको बाह्य आवरणमा ताराको चिन्ह राखिएको छ । भित्रका पानाहरूमा नाटकको नाम, लेखकको नाम, प्रकाशकको नाम र प्राक्कथन रहेको पाइन्छ । विभिन्न व्यक्तिहरूको तस्वीरको छायाचित्र पनि समावेश गरिएको पाइन्छ । यो नाटक घरजम पहिलो र घरजम दोस्रो गरी दुई अङ्क, सात दृश्य र एक उपदृश्यमा विभाजित छ । ४×७ साइजको संरचनासहित यस नाटकमा ३८ पृष्ठ रहेका छन् । सासू-बुहारीको भगडाबाट शुरु भएर नारी विद्रोह र आदर्शमा पुगेर यो नाटक टुङ्गिएको छ । अबको मानव समाजमा स्त्रीको पनिपुरुष सरह हक, अधिकार र इतिहास सुनिश्चित हनु पर्ने कुरो प्रतिशत प्रतिशत सहमत हुँदै लेखककले यस नाटकमा स्त्री पात्रहरूको भूमिका देखाएका छन् । साहित्य दर्पणको षष्ठ परिच्छेदको आठौँ श्लोकमा - “पञ्चादिकादशपरास्तत्राङ्गा..” भने तापनि विद्वान् लेखकले त्यसलाई नाटक नै स्वीकारेका छन् । त्यसैले घरजम नाटक नै हो ।

समस्याकथन

नेपाली साहित्यमा माधव भँडारी नाटककार, कथाकार, निबन्धकार, कवि, उपन्यासकार र समालोचकका रूपमा परिचित छन् । उनले नेपाली साहित्यलाई सङ्ख्यात्मकमात्र होइन, गुणात्मक दृष्टिले पनि उत्कर्षता प्रदान गरेको पाइन्छ । यति भएर पनि घरजम नाटककाको तत्वगत आधारमा अध्ययन र विश्लेषण नभएको हुँदा यस लेखले सोही कृतिको तत्वगत आधारमा अध्ययन गर्नु समस्या रहेको छ भने भँडारीका नाटकमा प्रयोग भएका विषयवस्तु, परम्परागत मान्यताले नारीहरूको आफूभित्र अर्न्तनिहित शक्तिलाई पहिचान गर्न बञ्चित गरेको कुरा निरूपण गर्नु उद्देश्य हो । सोही समस्याको समाधान यस लेखमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्ययनको उद्देश्य

परम्परागत स्थापित मान्यताहरूले नारीजातीलाई न्याय दिन नसकेको, उनीहरूभित्र अर्न्तनिहित शक्तिलाई पहिचान गर्नबाट बञ्चित गरेको हुँदा त्यसको निरूपण गरी लैंगिकताको आधारमा नारी शक्तिलाई स्थापित गराउनु यसको उद्देश्य हो ।

शोधविधि, अध्ययनको औचित्य, अध्ययनको सीमा र सामग्री सङ्कलन

यो लेख तयार गर्न ऐतिहासिक, तुलनात्मक, व्याख्यात्मक, र विश्लेषणत्मक जस्ता विधिको आवश्यक ठाउँमा उपयोग गरिएको छ । लैङ्गिकताका आधारमा नारी शक्तिलाई स्थापित गरिएको हुँदा शीर्षक औचित्यपूर्ण रहेको छ । लैङ्गिकताले पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग र उभयलिङ्गलाई समेटे पनि यस घरजम नटाकमा उभयलिङ्गी पात्रको प्रयोग नभएको हुँदा लैङ्गिकताका आधारमा पुरुषपात्र र स्त्रीपात्रको अध्ययन विश्लेषण गर्नु यस लेखको सीमा हो ।

घरजम नाटकको सामग्री सङ्कलनका सन्दर्भमा प्राथमिक र द्वितीय गरी दुई प्रकारका सामग्री स्रोतहरू रहेका छन् । प्रस्तुत लेख तयार गर्न प्राथमिक स्रोतका रूपमा माधव भँडारीका कृतिहरू र द्वितीय स्रोतका रूपमा पुस्तकालयका साथै विभिन्न व्यक्तिहरूले उनका बारेमा लेखेका र भनेका कुराहरू रहेका छन् । अतः यो लेखतयार गर्दा आवश्यकताअनुसार दुवै स्रोतको उपयोग गरिएको छ । यीदुवैथरी सामग्रीहरूको सङ्कलन पुस्तकालयीयकार्यबाट गरिएको छ ।

घरजमनाटकमा लैङ्गिकता

लैङ्गिकताका सन्दर्भमा अहिले शिक्षित जागरुक र नारी मुक्तिका सिद्धान्तले सज्जित विशाल नयाँ पुस्ता देशव्यापी रूपमा संगठित भइरहेको छ । यो पुस्ताअन्तराष्ट्रिय महिलामुक्तिआन्दोलन सित एकताबद्ध भएर अघि बढ्दैछ । महिलाशक्तिले पितृसत्ताको हैकमसहितदासता, पराधीनता, असमानता र अपहेलनाका सम्पूर्ण पहाड भत्काउँदै मर्यादा, स्वाधीनता, समता, माया-ममता सहित सुशिक्षित, सिर्जनशील, शालीन, स्वाभिमानी विश्वमहिला समाजको सिर्जना गर्न घरजम नाटकका महिला पात्रले पृष्ठभूमिको भूमिका खेलेका छन् ।

घरजम (२०३०) नाटक दुई अङ्क, सात दृश्य, र एक उपदृश्यमा संरचित छ । यो नाटक सामाजिक, पारिवारिक, समस्यामूलक र कल्पित विषयवस्तुमा आधारित कथावस्तु भएको नाटक हो । नाटकको पहिलो अङ्क एउटा सानो फुसले छाएको दुईतले घरको अँध्यारो कोठा बाट नैनी निरोल्नी फत्फताउँदै बाहिर निस्किएपछि नाटकको कथावस्तुको प्रारम्भ हुन्छ । नैनी निरोल्नी रमानाथकी आमा हो । ऊ कडा मिजासकी छे र बुहारीलाई कजाउनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्छे ।

बुहारी शशी सासूको यस्तो अनावश्यक थिचोमिचो सहने पक्षमा छैन । एक दिन छोरो रमानाथ हाट गएको बेलामा शशीले माइती दाजुसँग गरेको कुराकानीलाई बङ्ग्याएर निरोल्नीले बुहारीमाथि-चरित्रको आरोप लगाउँछे । बनावटी कुरा सुनाएर निरोल्नीले छोरोलाई पनि आफ्नो पक्षमा पाउँछे । सासु र लोग्ने मिलेर शशीलाई जगल्ट्याएर साँझमा घरबाट निकाल्छन् । शशी रुँदै पञ्च सदस्यकोमा उजुर गर्न पुग्छे । पञ्च सदस्य लगायत गाउँका सबै मान्छे नैनीको दुष्ट व्यावहार प्रति परिचित छन् । श्रीमती सहित पञ्च सदस्य शशीको पक्षमा देखिन्छन् । सदस्यले रमानाथलाई बोलाएर आफ्नो श्रीमतीलाई यस्तो किसिमको कुव्यवहार नगर्न आग्रह गर्दै पुनः श्रीमतीलाई घर लैजान अह्वाउँछन् । रमानाथ चरित्रहीन आइमाइलाई घरमा लान्न भनेर हिँड्छे । शशीभने आफ्नो कुनै पनि पुरुषसँग संलग्न नभई मावलका दाजुसँग दाउरा लिएर आउँदा बाटामा भेट भएर गफमात्र गरेको कुरा गर्छिन् । बिनागल्ती उनलाई घरबाट निकालेको देखेर पञ्च सदस्यकी श्रीमती महिला सङ्गठनमा उजुर गर्ने कुरा गर्छिन् । शशी भने उजुर गरे पनि आफू न्याय नपाउने, खान लाउन पेट भाँडो लिएर छुट्टिँदा पनि सुख नपाउने र पारपाचुके गर्दा पनि खाली रमानाथलाई अर्को श्रीमती विवाह गर्न सहज हुने कुरा व्यक्त गर्छिन् । त्यसपछि शशी आफू केही गरेर त्यस्ता कुप्रवृत्ति

भएका सासू र लोगनेलाई देखाएर गरिखाने भन्छन् । शशीकै इच्छा अनुसार उनलाई काठमाडौंमा दिइने एकवर्षे शिक्षक तालिममा पञ्च सदस्यले पठाइदिन्छन् । यसै प्रसङ्गमा नाटकको पहिलो अङ्क पूरा हुन्छ। यस अङ्कमा पुरातनवादी सासूले बुहारीप्रति गरको टोकसो र लोगनेले गरेको दुर्व्यवहारको बारेमा प्रष्ट रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ।

दोस्रो अङ्कको प्रारम्भमा रमानाथको अर्को विहे गर्ने निर्णय हुन्छ । निरोल्नी बज्यैले अर्की बुहारी हेरिराखेकी रहिन्छन् । त्यही केटीसँग निरोल्नीको इच्छानुसार विवाह पनि भयो। अर्की बुहारीको नाम देवकीहो । देवकी चञ्चले बाठी र कसैलाई नटेर्ने अलि केटाकेटी पाराकी हुन्छे । निरोल्नीले देवकीलाई पनि शशीलाई भैं कजाउन चाहन्छन् तर देवकीले बुढीलाई छेउपर्न दिन्नन् र बुढीले ठुलो हण्डर खानुपर्छ । छोरालाई देवकीको बारेमा पनि पोल लगाउन खोज्छे । तर रमानाथले सुन्दैन घरमा अब सासू र छोरालाई हार हुन्छ ।

यस पछि निरोल्नीले पहिलेकै बुहारी ठीक थिई बरु भन्न थाल्छे । आफूले छोरालाई बढाएर कुरा लगाएको रहस्य पनि खोल्छे । आमाको लहैलहैमा लागेर निर्दोषी स्वास्नीलाई घरबाट निकालेकोमा रमानाथ ठुलो पश्चातापमा पर्छ । उसले अब आमाको कृनै कुरा नसुन्ने बताउँछ । सासू-बुहारीलाई भगडा गर्दै गर भनी रमानाथ घर छोडेर शशीको खोजीमा हिँड्छ।

यस नाटकमा नैनी परम्परा प्रति कट्टर छ। सासूहरूले बुहारीमाथि गरिएको परम्परादेखिको रजाइलाई नैनी निरन्तरता दिन चाहन्छे । बुहारीलाई कजाउनुमा नै आफ्नो अस्तित्व ठान्ने सासूहरूको प्रतिनिधित्व नैनीले गरेकी छे । शशी सात कक्षा सम्म पढेकी अलिक सचेत बुहारी हो। ऊ सासूहरूको अनावश्यक अत्याचार र रजाइ सहने पक्षमा छैन । विचमा रमानाथ छ। ऊ आमाले हुर्काएको युवक हो । ऊ स्वास्नीको भन्दा आमाको बढी विश्वास गर्छ । उसले आमासँग मिलेर निर्दोष स्वास्नीलाई घरबाट निकाल्छ । शशीले सासूको अत्याचार र हैकम चुपचाप सहेकै कारण उसको चरित्रको हत्या हुन्छ र घरबाट निकालिन्छ । यो कठोर सजाय पनि उसले भोग्न बाध्य हुन्छे । जुन पुरुष प्रधान नेपाली समाजको सामान्य चरित्र नै बनेको छ भन्ने देखाउनु भंडारीको उद्देश्य देखिन्छ ।

लेखकले अरू बुहारीहरू भैं शशीलाई माइत नपुऱ्याएर पञ्च सदस्य कहाँ पुऱ्याएका छन् । उसले त्यहाँ उजुर गर्छ तर शशीले एउटा व्यक्ति विशेषलाई उजुरी र कारवाही गरेर यो युगौंदेखि चलेर आएको समस्या समाधान नुहने कुरा राम्ररी बुझेकी हुन्छे । सिङ्गो पुरुष प्रधान नेपाली समाजको सोचाइ, धारणा र मान्यतामा नै परिवर्तन गरेपछि मात्र आमबुहारी र नारीहरूको अस्तित्व कायम रहन्छ भन्ने उसको निष्कर्ष छ । अब कीशशी एउटी घरकी बुहारी मात्र होइन, सिङ्गो नेपाली नारीको प्रतिनिधिको रूपमा अगाडि बढेकी छ । उसले अब 'म'नभनेर हामी' भन्न थालेकी छ। यसभन्दा अगाडि गएपछि लेखक शशीको मुखबाट आफैं बोल्न थाल्छन् । सामान्य प्रौढ शिक्षाको शिक्षिका शशी अब ज्यादै बौद्धिक बनेकी छ । अब ऊ प्रौढ शिक्षिकामात्र नभएर नारी उत्पीडन र शोषणका कारणका बारेमा शशीले भनेकी छ- डर हाम्रो सबभन्दा ठुलो शत्रु हो । पुरुषहरू एकलै दोकलै रात साँझ हिँड्दा होस् अथवा अरू कुनै कुरो आइपर्दा होस् डराउँदैनन् र त्यसको सामना गर्छन् । हामी भने रातीबाहिर निस्कनुपऱ्यो भने पनि डरले साथी खोज्दछौं । कोठामा एकलै भयौं भने पनि हामीलाई डर लाग्छ । यही हाम्रो कमजोरी देखेर पुरुषहरू रक्षक बन्ने स्वाँग गरेर सधैं हाम्रो साथ रहन्छन् । हामी डरबाट सुरक्षित छौं भनेर ढुक्क हुन्छौं । अनि उनीहरू पशु जस्तो व्यावहार हामीमाथि गर्छन् । हामीले सहने बानी र डरलाई नपन्छाएसम्म कहिल्यै सुखी हुँदैनौं । नारी जातिमा हुने डर कमजोर मानसिकता र सहने बानी यी दुई कमजोरीको फाइदा उठाएर पुरुषले युगौंदेखि नेपाली समाजमा हैकम जमाउँदै आएका छन् भन्ने कुरा यस नाटकबाट प्रष्ट हुन्छ ।

नारीहरूले आफ्नो हक, अधिकार लिन र शोषण उत्पीडनबाट मुक्ती पाउन विद्रोह गर्ने पछि भन्ने मान्यता यस नाटकको विषयवस्तुको मूल कुरा हो । यही मान्यता अनुसार यस नाटकमा नारी अगाडि बढेको देखिन्छ । रमानाथले माफी माग्दा पनि शशीले उसलाई घृणा गर्छे । उसले रमानाथलाई माफी दिन्न । पुरुषहरू पश्चात्तापमा जल्लै पर्ने उसको मान्यता हो । रमानाथको जस्तै आफ्नो पनि अर्को विवाह गर्ने अधिकार भएको शशी बताउँछे र भन्छ- हो मैले अर्को घरजम गरिसकेको छु । यो विशाल धर्ती मेरो घर हो, कर्तव्य मेरो पतिहो, दुनियाँका सबै दुःख पाएका नानीहरू मेरा दिदी-बहिनी हुन्, फक्रिन खोजेर पनि फक्रिन नपाएका कोपिलाजस्ता दुनियाँका सबै बालक मेरा छोराछोरी हुन् । तपाईंले मलाई निकालिदिएर ठुलो गुन गर्नुभयो । ननिकालिदिएको भए त्यही सानो मात्र घर हुन्थ्यो । भए पनि दुई-चार मात्र मेरा नानी हुन्थे, तर आज मेरो यति ठुलो फराकिलो दुनियाँ छ ।

यहाँनेर विषयवस्तु यथार्थलाई छोडेर आदर्शलाई मान्यता दिएको देखिन्छ । नारी जाति निर्भक र स्वतन्त्र हुनुपर्छ भन्ने मान्यता रहेको छ (माधव भंडारी घरजम २०३०, पृष्ठ ३७) ।

पुरुषप्रधान समाजको प्रतिनिधि पुरुषपात्र रमानाथ त पराजित भएका छन् तर उता घरमा आडम्बरी सासू नैनी बुहारी निकाल्न सफल भएकोमा आफ्नो गौरव बढेको ठानेर ढलीमली गरेर बसेकी हुन्छे । उसलाई पनि ठिक लगाउन देवकीजस्ती कडा र खरी युवतीको विवाह रमानाथसँग भएको देखिन्छ । देवकीले बुढीलाई तुरुन्तै ठीक लगाउँछे । देवकीको चरित्र हेर्दा लाग्छ ऊ सासू र नैनी बुहारी । शशीको बदला देवकीले लिन्छे । शशीलाई जसरी घरबाट निकालिएको छ, त्यसरी नै देवकीले नैनीलाई निकालेको देखिन्छ । काँक्रा चोरलाई मुड्के सास्ती भन्ने नेपाली उखान यहाँ चरितार्थ भएको छ । यहाँ परम्परावादी आडम्बरले हार खाएको छ र नवीनताको जित भएको छ । एउटा निर्दोष स्वास्नीलाई विनाकारण निकालेर अर्को विहे गर्ने रमानाथ यस पटक भने आमाको भनाईमा लागेको देखिँदैन । यसलाई माफी दिन्न । रमानाथको गलती माफीदिन योग्य पनि छैन । तापनि पाठकका अन्तरकुन्तरमा अलिकति रमानाथप्रति सहानुभूति जाग्छ ।

यो नाटकको कथानक एउटा परिवारमा हुने सासू- बुहारी, लोग्ने-स्वास्नीविचमा हुने सामान्य भगडा र खटनपटनलाई लिएको पाइन्छ । भगडा परिवारमा मात्र सीमित छैन । सासू र बुहारी बीचको भगडा परम्परा र आधुनिकताबीचको द्वन्द्व हो । यहाँ परम्पराको प्रतिनिधित्व सासू नैनीले गरेकी छ भने आधुनिकताको प्रतिनिधित्व बुहारी शशी र देवकीले गरेकी छन् । अन्त्यमा बुहारीहरूको जित रहेको छ । सासूले हार्नुपरेको छ । अर्को अर्थमा आधुनिकताको विजय भएको छ । लोग्ने र स्वास्नीविचको भगडा पुरुषप्रधान समाजका अन्याय, अत्याचार र उत्पीडनका विरुद्ध नारी जातिमा आएको जागरण र चेतनाको विचको द्वन्द्व हो । यसमा पुरुषप्रधान समाजको प्रतिनिधित्व रमानाथको चरित्रले गरेको छ र नारी जागरण र चेतनाको प्रतिनिधित्व शशीको चरित्रले गरेको छ । यसमा रमानाथका दुष्कार्यलाई लेखकले ढाकछोप गर्न खोजे पनि रमानाथले हारेको छ र शशीचाहिँ नारी चेतना र जागरणको पाठ पढाउन सफल भएकी छ । यद्यपि उसको पाठ यथार्थभन्दा आदर्शको नजिक छ । अर्को तैस्रो पक्ष हो- अन्याय र सहनशीलता विचको द्वन्द्व । यसमा अन्याय र अत्याचारको प्रतिनिधित्व सासू र लोग्नेले गरेका छन् । सहनशीलताको प्रतिनिधित्व बुहारीहरूले गरेका छन् । यहाँ पनि बुहारीहरूको विजय भएको छ । बुहारीहरूले सहनशीलताको बाटो त्यागेर विद्रोहको बाटो समातेपछि मात्र उनीहरू लक्ष्यमा पुग्न सफल भएका छन् । यसरी अन्यायमा थिन्यायको, परम्परामाथि आधुनिकताको र पुरुषहरूमाथि नारीहरूको विजय भएको देखाइ लैङ्गिकतालाई स्थापित गरिएको छ । सुवेदी (२०५२, पृष्ठ ६३-६५) ।

चरित्र चित्रणमा लैङ्गिक प्रधानता

घरजम कथावस्तु प्रधान नाटक हो । यस नाटकमा सीमित पात्रको प्रयोग भए पनि तिनको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत नाटकका पात्रहरू वर्गीय दृष्टिमा समान भए पनि लिङ्गीय र उमेरगत आधारमा वृद्ध, प्रौढ, युवती र बालपत्र रहेका छन् । यिनीहरूको क्रियाशील चारित्रिक आधारलाई मध्यनजर गर्दा मुख्यपात्र रमानाथ र शशी, सहायकपात्र पञ्च सदस्य, नैनी निरौली र देवकी एवम् गौण पात्र पञ्च सदस्यकी श्रीमती, देवी, सन्ती र प्रौढ शिक्षा पढ्ने महिलाहरू रहेका छन् । मुख्यपात्रकै त्रिकोणात्मक द्वन्द्वबाट घरजम (२०३०) नाटकको प्रारम्भ भएको देखिन्छ । नाटकीय कार्य व्यापारका आधारमा तीन किसिमका रूपमा रहेका पात्रहरूको अध्ययन निम्न अनुसार गर्न सकिन्छ । वर्गीय दृष्टिले निम्न मध्यवर्गीय पात्र छन् । त्यस्तै गतिशील र स्थिर आदर्श अनादर्श सबै खाले पात्रको प्रयोग गरिएको छ ।

रमानाथ

रमानाथ यस नाटकको मुख्य पात्र हो । नाटकको प्रारम्भमा स्थिर र पछि निम्न मध्यवर्गीय गतिशील अनादर्श वा नायक हो । ऊ नैनी निरौलीको एउटा मात्र सन्तान प्रौढ पुरुष पात्र हो । ऊ लगभग २२-२५ वर्ष सम्मको छ । नाटकका पात्रहरूमा प्रतिकूल पात्र हो । आमाको लहैलहैमा हिँडने, सोभो ग्रामीण युवक हो । ऊ स्वास्थ्यको भन्दा आमाको बढी विश्वास गर्छ । उसले आमासँग मिलेर निर्दोष श्रीमतीलाई घरबाट निकाल्छ । पुरुषप्रधान समाजको प्रतिनिधि पुरुषपात्र रमानाथ हो । पुरुषले महिलालाई आफ्नो हैकममा राख्नुपर्छ भन्ने मान्यता यस पात्रमा रहेको पाइन्छ । रमानाथमा उचित मार्ग निर्देशन गर्ने असल अभिभावकको अभाव देखिन्छ । ऊ आत्मनिर्णय गर्न नसक्ने भएकाले आमाको होहोरीमा लागेर जेठी श्रीमतीलाई अमानवीय व्यवहार गर्न पुग्छ । आमाको भनाइअनुसार चल्ने भएकाले आमाकै इच्छाअनुसार कान्छी श्रीमती विवाह गर्छ । कान्छी श्रीमती मुखाले, बाठी र नैनीजस्ता सासूलाई सुहाउने हुन्छ । त्यसैले आमाको अतिवादी व्यवहार र कान्छी श्रीमतीबाट अपमानित र अमर्यादित हुनपुग्छ । कान्छी श्रीमती र आमाबाट खिन्नभएर ऊ शशीसँग शरण लिन पुग्छ । तर शशीले आफ्नो बाटोको तगारो नबन्न आग्रह गर्दै इन्कार गर्छ । अन्त्यमा रमानाथ दिशाविहीन र आत्मनिर्णय विहीन द्वन्द्वमा परी पराजित, हुने लडू पात्र हो । ऊ अरूले भनेका कुरामा सहज रूपमा विश्वास गर्छ । वास्तविकताको पहिचान गर्न नसक्ने पात्र रमानाथ हो । आत्मनिर्णय गर्न नसक्नु नै रमानाथको चरित्र दोष छ । यस कारणले उसको घर परिवार सुखमय नबनी दुःखमय बन्न पुगेको छ । ऊ पराजित र लाचार बन्न पुगेको छ ।

शशी

यस नाटककी नायिका शशी आदर्श, विद्रोही र गतिशील पात्र हो । ऊ रमानाथकी जेठी श्रीमती हो । शशी सात कक्षासम्म पढेकी अलिक सचेत बुहारी हो । ऊ शुशील तथा हिम्मत भएकी लगभग २०-२४ वर्षकी महिला पात्र हो । ऊ सासूहरूको अनावश्यक अत्याचार र रजाई सहने पक्षमा छैन । परम्परागत मान्यता र अन्धविश्वासमा विश्वास गर्ने सासू र श्रीमान्को अन्याय र शोषण सहन विवश हुन्छे शशी । उसले सासूको अत्याचार र हैकम चुपचाप सहने कारण उसको चरित्रको हत्या हुन्छ र घरबाट निकालिन्छ । यस्तो कठोर सजाय पनि उसले भोग्न बाध्य हुन्छे । उनलाई घरमा लग्ने र सासूले अन्याय गरे तापनि धैर्य, साहस, आँट र दृढ सङ्कल्पित नारीका रूपमा स्थापित छ । आफूलाई जतिसुकै अत्याचार गरे पनि सहाराविहीन भए पनि आफ्नै बाहुबलले समाजमा बाँच्ने दृढ, आत्मविश्वासका कारण सफलता प्राप्त गर्छे ।

शशी शिक्षक तालिम लिएर गाँउका दिदीबहिनीहरूलाई शिक्षित र सचेत बनाउँछे । महिलाहरू पुरुषको सहाराविना पनि आफू केही गरेर बाँच्न सक्ने संदेश शशीले दिन्छे । प्रौढ शिक्षिका मात्र नभएर नारी जागरण, चेतना दिने प्राध्यापिका शशी हो । त्यसैले अनुकूल पात्र हो भन्न सकिन्छ । सिङ्गो पुरुषप्रधान समाजको सोचाइ, धारणा, र मान्यतामा नै परिवर्तन गरेपछि मात्र आमबुहारी र नारीहरूको अस्तित्व कायम रहन्छ भन्ने उसको निक्कै छ । शशी एउटी घरकी बुहारी मात्र होइन, सिङ्गो नेपाली नारीको प्रतिनिधि गर्ने चरित्र हो । नारीले आफ्नो हक, अधिकार लिन र शोषण उत्पीडनबाट मुक्ती पाउन विद्रोह गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता उसको रहेको छ । नारीहरू पनि पुरुष सरह हुन्छन् भन्ने कुरा शशीले अभिव्यक्ति छ । जसमा रमानाथको जस्तै आफ्नो पनि अर्को विवाह गर्ने अधिकार भएको शशी बताउँछे, र भन्छे, हो मैले पनि अर्को घरजम गरिसकेकी छु । यो विशाल धर्ती मेरो घर हो : कर्तव्य मेरो पति हो : दुनियाँका सबै दुःख पाएका नारीहरू मेरा दिदी-बहिनी हुन्, फकिन खोजेर पनि फकिन नपाएका कोपिलाजस्ता दुनियाँका सबै बालक मेरा छोरा-छोरी हुन् । तपाईंले मलाई निकालिदिएर ठुलो गुन गर्नु भयो । ननिकालिदिएको भए त्यही सानो मात्र मेरो घर हुन्थ्यो । भए पनि दुई-चार मात्र मेरा नानी हुन्थे, तर आज मेरो यति ठुलो, यति फराकिलो दुनियाँ छ” (भँडारी, २०३०, पृ. ३७) । यसरी शशी नारी चेतनाकी प्रतीक, लगनशील कर्तव्यनिष्ठा, समाजसेवी एवम् मार्गनिर्देशकका रूपमा सफल पत्नी, कुशल गृहिणी, कामकाजी महिलाप्रतिनिधि चरित्र हो ।

नैनी निरोल्नी

यस नाटककी नैनी निरोल्नी मुख्य स्थिर प्रतिकूल पात्र हो । ऊ लगभग ६०-६५ वर्षकी महिला पात्र हो । उसको श्रीमान् मरिसकेकाले विधवा बुढी हो । ऊ रमानाथकी आमा र शशीकी सासू हो । ऊ परम्पराप्रति कट्टर छ । सासूहरूले बुहारीमाथि गरिआएको परम्परादेखिको रजाईलाई नैनी निरन्तरता दिन चाहन्छे । ऊ पुरातन, रूढिवादी, अशिक्षित समुदायकी प्रतिनिधि पात्र हो । आफूले भोगेको बुहार्तन बुहारीलाई पैचो फिराउनै पर्छ भन्ने आम पुरातनावादी सासूहरूको मान्यता उसमा दृढ रहेको छ । त्यस्तै बुहारीलाई कजाउनुमा नै आफ्नो अस्तित्व ठान्ने सासूहरूको प्रतिनिधित्व नैनीले गरेकी छ । जुन कुरा नैनीको संवादबाट पुष्टि हुन्छ । जस्तै : तेरो बाबु भा'को छ । तेरो बाजे भा'को छ । बुझिस्? नजान्ने जस्ती हुन्छे लाजपचेकी ! नकच्चरी ! चिथोरिदिन्छ र थाहा पाउलिस् ! गर्छ जगल्टाको दाईं । गर्लिस यस घरमा रजाई ! बोक्सीले जस्तो नहेर ! फोरि दिन्छु आँखा ! भिकीदिन्छ जिब्रो ! छोरो त आओस् । छोरो त आओस् ! अब फेरि नाटक देखाउँछेस ? मलाई सोभ्नी बुढी देखेर छक्याउँला भन्दीहोस् । मेरा अगाडि बस्तैन बस् । अहिले मलाई भवाँकचल्ला! नदेखा तेरो पापी मुख । अँ छोरो त आओस् भँडारी, २०३० पृ. ५) ।

कठोर बुहार्तन पनि सहने शशीलाई चारित्रिक अभियोगमा विना कुनै सुनुवाइ घरबाट निकाल्छे । सानो कुरालाई बढाइचढाइ गरेर छोरोलाई उक्साउने काम गर्छ । बुहारीलाई आफ्नो काबुमा राख्न चाहन्छ । त्यतिमात्र नभएर शुशील र सहनशील शशीलाई खेदाएर अफ्र राम्रा असल बुहारीका रूपमा देवकीलाई भित्र्याउँछे । छानेर ल्याएकी कान्छी बुहारी देवकीले उसलाई लछार पछार पारेर घरको सम्पूर्ण अधिकार जमाउँछे । त्यसपछि ऊ शशी नै असलबुहारी ठानेर पश्चात्ताप गर्छ । त्यसैले नैनी यस नाटककी पश्चात्ताप गर्ने, शंकालु, अस्थिर र खलनायकको भूमिका निर्वाह गर्ने चरित्र रहेकी छे । (विकल्प, २०५८, पृ. ८३-८४) ।

देवकी

देवकी यस नाटककी सहायक पात्र हो । लगभग २० वर्षकी महिला पात्र हो । देवकी यस नाटकमा दोस्रो अङ्कमा देखा पर्छे । ऊ रमानाथकी कान्छी श्रीमती अथवा शशीकी सौता हो । नैनीको इच्छानुसार रमानाथले उसलाई विहे गरेको हो । ऊ बाठी र कसैलाई नटेने किसिमकी छे । नैनीजस्ता पुरातनवादी सासूलाई तह लगाउँछे । जुन कुरा देवकीको संवादबाट पुष्टि हुन्छ । “तिम्रो घर ? यो मेरो घर हो । पाथी भरेर, चुलो जोरेर मलाई मालिकनी बनाएको होइन तिमिले ? बस्न मन लाग्छ भने राम्ररी दिएको खाएर बस, नत्रभने बूढी निस्क । म निस्कन्छ ?” (भँडारी, २०३०, पृ. २७) ।

देवकीको चरित्र हेर्दा लाग्छ ऊ सासू हो र नैनी बूहारी । शशीको बदला उसले लिएकी छे । शशीलाई जसरी घरबाट निकालिएको थियो, त्यसरी नै देवकीले नैनीलाई निकाल्छे । नैनी र रमानाथको इच्छाको ठिक विपरीत व्यावहार गर्ने चरित्र हो देवकी । शशी अन्याय गर्न हुन्न भन्ने चरित्र थिई भने देवकी अन्याय सहनु हुन्न भन्ने सन्देशवाहक चरित्रमा स्थापित छे । देवकी यस नाटककी समसामयिक प्रतिकूल नारी पात्र हो ।

पञ्च सदस्य

पञ्च सदस्य यस नाटकको आदर्श, गतिशील, मध्यमवर्गीय सहायक पात्र हो । वडाका सबै व्यक्तिहरूले वडा सदस्यको रूपमा छानिएको पात्र हो । वडामा भएको सामान्य कुराहरूलाई मिलाएर अन्याय भयो भने न्याय दिलाउने काम गर्छ । गाँउको विकास र कसैमाथि अन्याय नपरोस् भन्ने चाहने आदर्श पुरुष पात्र हो । ऊ इमान्दार, सहयोगी र न्यायमार्गी छ । नारी र पुरुषमा लैङ्गिक समानताका निम्ति सचेत गतिशील पात्र हो । उसले घरबाट निकालिएकी सहाराविहीन शशीलाई महत्वपूर्ण सहयोग गरेको छ । रमानाथ र शशीलाई मिलाउन धेरै प्रयत्न गर्छ । जुन कुरा उसकै भनाइबाट पुष्टि हुन्छ । “हेर यसरी अबुभ भएर हुँदैन रमानाथ । यिनले कुनै नराम्रो काम गरेको रदैरहेनछ । यति असल, सोभीलाई छाडेर के गरेर निर्वाह गर्छौ तिमि ?” (भँडारी, २०३०: पृ. १७) ।

रमानाथ अबुभ भएकाले उसको केही लाग्दैन । त्यसपछि शशीलाई एउटा प्रौढ शिक्षिका बनाउनमा उसको योगदान रहेको छ । ऊ नारीलाई सम्मान गर्ने पात्र हो । त्यसैले ऊ अनुकूल पात्रमा पर्दछ । ऊ लगभग ४५ वर्ष उमेरको पञ्च भलादमीको प्रतिनिधि पात्र हो । उसका वडामा भएकाभै-भगडा र असमझदारीलाई मिलाउने जिम्मेवार पात्र हो ।

देवीकी आमा

देवीकी आमा यस नाटककी गौण नारी पात्र हो । ऊ पञ्च सदस्यकी पत्नी हो । ऊ महिला सङ्गठनकी सदस्य, नारीमाथि अन्याय भएको देख्न नसक्ने पात्र हो । ऊ लगभग ४० वर्षकी छे । नाटकको पहिलो अङ्कमा शशीलाई रमानाथले घरबाट निकालेर खेदेपछि देखापर्छ । ऊ अन्याय र अत्याचारका विरुद्धमा आवाज उठाउँछे । रमानाथले शशीलाई चरित्रहीन महिलालाई घर नलाने कुरा गरेपछि शशीलाई पुलिसमा उजुर गर्ने सल्लाह दिन्छे । कसैले पनि अन्याय र अत्याचार सहनु हुँदैन बरु त्यसका विरुद्धमा विद्रोह गर्ने आवाज निकाल्छे । यो उनकै भनाइबाट पुष्टि हुन्छ । “यिनलाई के सोध्नु अब ! लाउनुपर्छ त्यस्तालाई पुलिसको डण्ठा । महिला सङ्गठनमा आजै उजुर गरेर यसलाई टङ्ग्याउन नलाए त !” (भँडारी, २०३०, पृ. १८) ।

ऊ यस नाटककी अनुकूल पात्र हो । ऊ पनि इमान्दार, सहयोगी, न्यायमार्गी एवम् नारी र पुरुषमा लैङ्गिक समानताका निम्ति सचेत पात्र हो ।

सन्ती

सन्ती यस नाटककी गौण पात्र हो । ऊ देवकीकी मिलनसार मित्र हो । नाटकको दोस्रो अङ्गमा देवकीसँग पँधेरामा पानी लिनजाँदा भेट भएकी पात्र हो । ऊ देवकीसँग सँगै खेतालापात अर्मपर्म गर्ने महिला पात्र हो । उसमा पनि महिलाहरूले अन्याय र अत्याचारको विरुद्धमा आवाज उठाउनुपर्छ भन्ने मान्यता छ । ऊ देवकीलाई नैनीका कुप्रवृत्ति औल्याएर आफ्नी साथीलाई सचेत गराउँछे । ऊ अन्याय र अत्याचारका विरुद्ध लड्न आँट र साहस प्रदान गर्छ । त्यसैले सन्ती पनि यस नाटककी अनुकूल चरित्रका रूपमा देखिन्छ ।

देवी

देवी यस नाटककी बाल पात्र हो । ऊ लगभग १२ वर्षकी स्कूल पढ्ने विद्यार्थी हो । ऊ पञ्च सदस्यकी छोरी हो । यो पात्र नाटकको पहिलो अङ्गमा शशी र रमानाथकै चर्चामा देखा पर्छे ।

घरमा आफ्नीआमालाई चिया बनाउन र खाना बनाउन सहयोग गर्छे । उसले रमानाथलाई बोलाउने काम गरेकी छ । त्यसैले ऊ आज्ञाकारी एवम् अनुशाशित देखिन्छे । यसको नाटकमा थोरै भूमिका रहेको पाइन्छ ।

प्रौढ कक्षामा सहभागी पात्रहरू

नाटकको छैटौँ दृश्यमा प्रौढ पढ्ने महिलाहरूको सहभागिता देखिन्छ । जहाँ शशीले प्रौढ कक्षा सञ्चालन गरेकी हुन्छे । उक्त प्रौढ कक्षामा विमला, चन्द्रा र रेनुजस्ता अन्य पात्रहरूका भूमिका रहेका पाइन्छ । विमला पनि श्रीमान्बाट पीडित पात्र हो ।

अतः घरजम नाटकको पात्र योजनालाई विश्लेषण गर्नुपर्दा अनुकूल र प्रतिकूल पात्रहरू प्रयोग भएका छन् । अनुकूल पात्रहरू सत्यको पक्षमा छन् भने प्रतिकूल पात्र त्यसको विपरीत छन् । प्रतिकूल पात्र नैनी, रमानाथ र देवकीअरूलाई अन्याय र अत्याचार मात्र होइन, घरबाट निकाल्न पनि पछि परेका छैनन् । यताशशी, पञ्च सदस्य, देवीकी आमा अरू अन्याय अत्याचार नगर्ने र त्यसका विरुद्धमा विद्रोह गरेका छन् । अन्य पात्रहरूको प्रस्तुति भने स्वभाविक नै रहेको छ ।

यसरी यस नाटकमा अनुकूल प्रतिकूलका साथै कार्य व्यापारको आधारमा प्रमुख, सहायक र गौण गरी तीन प्रकृतिका पात्रहरू रहेका छन् ।

संवाद

घरजम सरल गद्यात्मक भाषामा लेखिएको नाटक हो । गद्य भाषामा पात्रहरूले कार्य व्यावहार सञ्चालन गर्दछन् । पात्र अनुकूल भाषिक प्रयोगभएको पाइन्छ । यो नाटक सामाजिक पृष्ठभूमिमा संरचितभएको कारण गाँउलेहरूको भाषिक अवस्थालाई संवादमा प्रयुक्त गरिएको छ । पात्रको प्रकृति अनुसार बालपात्र, प्रौढ पात्र र वृद्ध पात्रहरूले आ-आफ्नो ढङ्गको उमेर सहाउँदो संवाद प्रयोग गरेका छन् । यस नाटकमा

प्रथम खण्डमा प्रभाव र शसक्त संवादको प्रयोग गरिएको छ । नाटकमा सुरुमा नैनी र देवकीका विचमा चर्का चर्की भएको देखिन्छ । यस कुराको पुष्टि निम्न लिखित संवादबाट हुन्छ ।

नैनी:- “धारो पनि कति टाढा पुगेछ महारानीको आज त !”

देवकी:- “आफूले ल्याउनु परे पो थाहा हुन्थ्यो । अर्कालाई यसो र उसो भन्न त कति सजिलो !”

नैनी:- “धेरै मुखाले न हो ! थुति दिउँला जिब्रो !”

देवकी:- “परमेश्वरले बनाईदिएको जिब्रो तिमी बढी चले ? तिमी रातभरि, दिनभरि फतरफतर गर्दा केही नहुने, मैले भने मुख सिएर बस्नु पर्ने । ए बाबा..... !”

नैनी:- “तँ कुकनी । बोक्सी । यस्तै मुख चलाउने होस भने निस्की मेरो घरबाट !” (भँडारी, २०३० पृ. ३७) ।

यस नाटकमा सासूले प्रयोग गर्ने अलि कडा किसिमका चोथाले, फतौरी, गतिछाडा जस्ता शब्दहरू प्रयोग गरेको पाइन्छ । रमानाथ शशी पञ्च सदस्य पञ्च सदस्यकी श्रीमती र देवीकाविचमा संवाद यसै प्रथम अङ्कमा रहेको छ । दोस्रो खण्डमा छोटो संवाद भए पनि शशी र रमानाथको संवाद निर्णयात्मक रहेको छ । प्रायः जसो छोटो र सरल स्पष्ट संवाद नै यस नाटकमा रहेको पाइन्छ । यस अङ्कमा देवकी, रमानाथ, शशी, सन्ती, प्रौढ शिक्षार्थीका विचमा संवाद भएको देखिन्छ । यस नाटकमा प्रयोग भएका छोटो संवाद एक शब्दको र लामो संवाद १४८ शब्दसम्मको रहेको देखिन्छ । लामा र छोटो संवाद गरेर जम्मा १७३ संवाद यस नाटकमा रहेको देखिन्छ । समग्रमा भन्दा एक पुरुष पात्र र धेरै महिला पात्रको प्रयोग गरेर चरित्र चित्रणमा लैङ्गिकता र नारी नेतृत्वको प्रधानता देखाइएको छ ।

देशकाल वातावरणमा लैङ्गिकता

घरजम नाटको देशकाल वातावरणको पक्षबाट विश्लेषण गर्नु पर्दा यसको स्थान पूर्वी नेपालको इलाम जिल्लाको एउटा गाँउ मूल स्थान हो । यसले इलाम जिल्लाको सौदापात गर्ने, हाट र स्थानीय गाँउको पानी पँधेरो, गल्ली, वन, जङ्गलजस्ता स्थानलाई पनि समेटेको पाइन्छ । प्रौढ शिक्षाको तालिम दिने स्थानका रूपमा काठमाडौँको सामान्य चर्चा चलेको छ । विशेष गरेर रमानाथको घर, पञ्च सदस्यको घर र प्रौढ शिक्षा पढाउने ठाउँलाई मुख्य स्थान बनाएको पाइन्छ । त्यसैगरी यस नाटकमा सान्दर्भिक अन्य स्थानको वर्णन गरिएको भेटिन्छ ।

समयको हिसाबले यो नाटक पञ्चायती व्यावस्थाको समयमा तयार पारेको देखिन्छ । यस नाटकले २-३ वर्षको अन्तरालको समयलाई विषयवस्तुले समेटेको पाइन्छ । वि.सं. २०२७ सालमा दसैँको अवसरमा सरस्वती कन्या विद्यालय इलाममा यो नाटक प्रदर्शन गरेको पाइन्छ । यसको प्रकाशन पुस्तकगत रूपमा भने २०३० सालमा भएको पाइन्छ । त्यसैले त्यतिखेरकै समय सान्दर्भिक विषयवस्तुलाई यस नाटकले समेटेको देखिन्छ । प्रायजसो घटनाहरू दिनमा भएको पाइन्छ । सासू बुहारीका विचमा भगडा भएर शशीलाई दिनमा नै घरबाट निकालेको देखिन्छ । तर शशीको प्रौढ कक्षा भने रातमा सञ्चालन भएको देखिन्छ । यस नाटकको विषयवस्तु पारिवारिक र सामाजिक परिवेशमा तयार गरिएको देखिन्छ । परम्परागत रूपमा रहेको अन्धविश्वास जहाँ सासूले बुहारीलाई आफ्नो हैकम राख्नु पर्ने र बुहारीलाई कजाउनै पर्ने मान्यता देखिन्छ । पुरुषप्रधान समाजमा पुरुषले जे गर्दा पनि महिलाले चुपचाप सहनु पर्ने त्यसको सिकार शशी भएकी छे । शशी र देवकी भने आधुनिक बुहारीका रूपमा उभिएका छन् । उनीहरू अन्यायका

विरुद्धमा विद्रोह गर्छन् । अन्धविश्वासी समाजलाई सुधार गर्न माहलाहरू आफू सक्षम र शिक्षित हुन आवश्यक छ । यस नाटकमा एउटा परिवारमा हुने सासू, बुहारी, लोग्ने स्वास्नीका विचमा हुने सामान्य भ्रगडा र खटनपटनलाई समेटेर तत्कालीन समाजको चित्रण गरिएको छ ।

तसर्थ देशकाल वातावरणका आधारमा नेपालको पूर्वी जिल्ला इलामको एउटा गाँउमा घटेको घटनालाई नाटकीय समय र परिवेश दिएर यो नाटक लेखिएको छ । देशकाल र परिस्थितिलाई ख्याल नराखेकाले चलचित्रमाभै पृष्ठभूमि दृश्य र क्रियागत दृश्यहरू वर्णन गरिएका छन् । यसबाट देशकाल वातावरणको कुशल संयोजन नभएजस्तो देखिन्छ ।

भाषाशैलीमा लैङ्गिकता

घरजम नाटकाको भाषाशैली सरल किसिमको बोलचालको सामाजिक प्रयोगमा आधारित छ । सहज, स्वाभाविक मार्मिक भाषिक प्रयोगले नाटक रोचक बनेको छ । बौद्धिक पाठकको अपेक्षा गरिरहनु नपर्ने सामान्य सावाँ नेपाली अक्षर पढ्न सक्नेले पनि बुझ्ने किसिमको भाषिक प्रयोग छ । सामान्य घर गाउँले भाषाको प्रयोग भए पनि पञ्च सदस्यको भाषिक प्रयोग केही स्तरीय छ । शशी, विमला, चन्द्रा र देवीकी आमाको भाषा केही मार्मिक र संवेद्य रहेको छ । पात्रहरू आफ्नो स्तरअनुसारको भाषा बोल्छन् । रमानाथ र नैनी अन्य पात्रभन्दा तुच्छ भाषाको प्रयोग गर्दछन् । चोथाले, फतौरी, गतिछाडा, हरामी, नकच्चरी, चिथोरी दिन्छु, फोरिदिन्छ, आँखा भिकीदिन्छ जिब्रो, जहाँ सुकै मर, गुहु खा, फाल हानेर मर, निकली, कस्मी आदि । यसरी नाटकमा भाषाको प्रयोग पात्रअनुसार स्वाभाविक रहेको देखिन्छ । शैलीका दृष्टिले घरजम नाटक वर्णनात्मक र संवादात्मक शैलीमा प्रस्तुत छ । यसले पूर्वीय नाट्य मान्यताभन्दा पाश्चात्य नाट्य मान्यताकै नाट्य शैलीलाई अङ्गीकार गरेको देखिन्छ ।

उद्देश्यमा लैङ्गिकता

हाम्रो नेपाली समाजमा अथवा घर परिवारमा घट्ने यथार्थ कुरालाई सबै सामु छर्लङ्ग पार्नु यस नाटकको मूल उद्देश्य रहेको छ । पुख्र्रौँदेखि चलेर आएको हाम्रो रूढि परम्परागत सामाजिक जीवनलाई हेर्ने दुई दृष्टिकोण देखिन्छन् । ती दृष्टिकोणबाट दुइटा आवाजहरू निक्लिएका छन् । ती हुन् सम्पूर्ण सामाजिक धरातलमा अन्याय, अत्याचारको विरोधमा न्यायका लागि विद्रोह र पुरानो परम्परालाई धान्नुपर्छ भन्ने मान्यता । हाम्रो समाजमा रहेको लैङ्गिक विभेदको समस्याको अन्त्य गर्दै कसैले पनि अन्याय र अत्याचार नसहने बरु यसको विरुद्धमा आवाज उठाउनु पर्ने कुरा व्यक्त गरेको पाइन्छ । यस नाटकमा विशेष गरेर नारीहरूलाई शक्त बनाउन कुनै पनि अन्याय नारीलाई भएका पुरुषको सहयोग विना आफू नै न्यायको खोजीमा अघि बढ्नुपर्छ भन्ने रहेको पाइन्छ । अन्त्यमा परम्परामा रहेको नराम्रा कुसंस्कारलाई त्यागी नारी अथवा पुरुष जो भए पनि आत्मनिर्भर र आत्मनिर्णय गराउन सक्नु नै यस नाटकको उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।

अभिनयमा लैङ्गिकता

सामान्य गाँउघरको परिवेशमा सामाजिक वा पारिवारिक विषयवस्तुलाई लिएर अघि बढेको यस नाटकको सामान्य रङ्गमञ्च रहेको पाइन्छ । यस नाटकको समग्र परिवेश देखाउन नसकिए पनि पात्रहरू र संवाद मञ्चनीय छन् । विषयवस्तु र परिवेश अनुसारको नारी उचित अभिनय रहेको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

घरजम नाटक आधुनिकताको विजयमा टुङ्गिएको छ । लोग्ने र स्वास्नीविचको भगडा पुरुषप्रधान समाजका अन्याय, अत्याचार र उत्पीडनका विरुद्ध नारी जातिमा आएको जागरण र चेतनाका विचको द्वन्द्व हो । यसमा पुरुषप्रधान समाजको प्रतिनिधित्व रमानाथको चरित्रले गरेको छ र नारी जागरण र चेतनाको प्रतिनिधित्व शशीको चरित्रले गरेको छ । यसमा रमानाथका दुष्कार्यलाई लेखकले ढाकछोप गर्न खोजे तापनि रमानाथले हारेको छ र शशीचाहिँ नारी चेतना र जागरणको पाठ पढाउन सफल भएकी छे । यद्यपि उसको पाठ यथार्थभन्दा आदर्शको नजिक छ । अर्को तेस्रो पक्ष हो- अन्याय र सहनशीलता विचको द्वन्द्व । यसमा अन्याय र अत्याचारको प्रतिनिधित्व सासू र लोग्नेले गरेका छन् । सहनशीलताको प्रतिनिधित्व बुहारीहरूले गरेका छन् । यहाँ पनि बुहारीहरूको विजय भएको छ । तर बुहारीहरूले सहनशीलताको बाटो त्यागेर विद्रोहको बाटो समातेपछि मात्र उनीहरू लक्ष्यमा पुग्न सफल भएका छन् । यसरी यहाँ अन्यायमाथि न्यायको, परम्परामाथि आधुनिकताको र पुरुषहरूमाथि नारीहरूको विजय देखाउनु नै नाटकले लैङ्गिकतालाई स्थापित गरेको छ ।

सन्दर्भ-सामग्री

- आचार्य, व्रतराज. (२०६६), *आधुनिक नेपाली, नाटक*, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- उपाध्याय, केशव प्रसाद. (२०६५), *समको दुःखान्त नाट्य चेतना*, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
- घिमिरे, रामकुमारी. (२०६२), *माधव भंडारीको कथाकारिता*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- टंक, विकल्प. (जुही साहित्यिक त्रैमासिक पत्रिका वर्ष २१, अङ्क २, पूर्णाङ्क ४७), घरजमभित्र खोज्दा भेटिएका माधव भंडारी ।
- भंडारी माधव. (२०३७), *आमाको आकांक्षा*, भापा ।
- भंडारी माधव. (२०३०), *घरजम*, इलाम: पूर्ण भण्डार ।
- भंडारी माधव. (२०६१), *क्यालेन्डरका घुम्तीहरू*, इलाम : प्रगति प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल्. (२०५७), *शोधविधि*, (दो.सं.) काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- शर्मा मोहनराज र दयाराम श्रेष्ठ. (२०५९), *नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- सुवेदी, लोकनाथ. (२०५२), "माधव भंडारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन", अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।